

Władysław Szulakiewicz
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Kształcenie pedagogiczne w seminariach nauczycielskich Krakowa okresu autonomii galicyjskiej

Pedagogical education in Teacher Training Colleges
in the period of the Galician autonomy

ABSTRAKT

W artykule podjęto próbę przedstawienia problemu edukacji pedagogicznej w państwowych seminariach nauczycielskich w Krakowie. Rozważania dotyczą funkcjonowania tych instytucji w okresie autonomii galicyjskiej. Podstawowym źródłami służącymi do przedstawienia procesu edukacji pedagogicznej w seminariach były głównie sprawozdania dyrektorów seminariów nauczycielskich oraz podręczniki do nauczania przedmiotów pedagogicznych. Na podstawie analizy wymienionych źródeł zaprezentowano zagadnienia dotyczące: treści nauczania przedmiotów pedagogicznych, wykładowców przedmiotów pedagogicznych, podręczników i wydawnictw pomocniczych z zakresu pedagogiki, oraz tematykę pedagogiczną prac pisemnych domowych i egzaminów dojrzałości. Treści kształcenia pedagogicznego obejmowały realizację takich przedmiotów jak: historia pedagogiki, pedagogika, dydaktyka, psychologia, antropologia oraz te treści, które współcześnie nazwalibyśmy pedagogiką przedszkolną, były one realizowane w seminariach żeńskich.

SŁOWA KLUCZOWE

kształcenie pedagogiczne, pedagogika, treści nauczania, plany nauczania, podręczniki do przedmiotów pedagogicznych, wykładowcy, seminaria nauczycielskie

KEY WORDS

pedagogical education, pedagogy, teaching content, curricula, pedagogical textbooks, lecturers, seminars for teachers

SPI Vol. 19, 2016/3
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2016.3.007

Articles and dissertations

Artykuły i rozprawy

Ze sprawozdań wynika, że przedmiotów pedagogicznych nauczali zazwyczaj dyrektorzy seminariów nauczycielskich lub ich zastępcy. Byli to nauczyciele, którzy aktywnie działali w towarzystwach naukowych i podejmowali współpracę z czasopismami pedagogicznymi. Ponadto popularyzowali wyniki swoich badań m.in. na łamach takich czasopism, jak: „Szkoła” i „Czasopismo Pedagogiczne” oraz „Muzeum”.

ABSTRACT

The article attempts to present the concept of pedagogical education in state Teacher Training Colleges in Krakow. Problems in the present study concern the functioning of these institutions in the period of Galician autonomy. The principal sources for the presentation of the process of pedagogical education in these colleges were mainly reports of the colleges' directors as well as textbooks on pedagogical subjects. On the basis of the above mentioned sources, the following issues have been presented: teaching content of pedagogical subjects, lecturers of pedagogical subjects, textbooks and supplementary publications relating to pedagogy as well as pedagogical subject matter of homework assignments and of secondary school-leaving exams. Within the scope of the teaching content of pedagogical subjects, there were: the history of pedagogy, pedagogy, didactics, psychology, anthropology as well as the subjects that are currently referred to as pre-school pedagogy, which were taught in female colleges.

The reports indicate that it were usually the directors of the colleges and deputy directors who taught pedagogical subjects. These teachers actively participated in scientific societies and cooperated with pedagogical journals. Moreover, they familiarised the public with the results of their research results in periodicals such as “School”, “Pedagogical Journal”, “Museum” and in other publications.

Uwagi wstępne

Intencją rozważań w prezentowanym artykule jest zasygnalizowanie najważniejszych kwestii edukacji pedagogicznej w seminariach nauczycielskich jak i ukazanie istotnych źródeł do tego zagadnienia. Przede wszystkim zamiarem moim jest przypomnienie nauczycieli, którzy torowali drogę kształceniu pedagogicznemu i popularyzowali

wiedzę pedagogiczną¹, bowiem w dotychczasowej historiografii pedagogicznej niewiele z grona zasłużonych nauczycieli tych instytucji poświęcono odrębne opracowania².

Warto przypomnieć, że na terenie zaboru austriackiego w latach 1871–1914 funkcjonowało 18 państwowych seminariów nauczycielskich i 34 prywatne³. Ponadto trzeba zaznaczyć, że w omawianym okresie zmianom uległy plany nauczania⁴.

Podejmując zagadnienie nauczaniu przedmiotów pedagogicznych trzeba odróżnić program nauczania w seminariach nauczycielskich męskich i żeńskich⁵, bowiem w tych ostatnich treści pedagogiczne wykładane były także na kursach freblowskich. Mówiąc o kształceniu pedagogicznym w seminariach nauczycielskich mam na myśli realizację takich przedmiotów jak: historia pedagogiki, pedagogika, dydaktyka, psychologia, antropologia, ustawodawstwo szkolne oraz te treści, które współcześnie nazwalibyśmy pedagogiką przedszkolną, a były one realizowane na wspomnianych już kursach freblowskich w seminariach nauczycielskich żeńskich. Wymieniam przedmioty dlatego, że w siatkach godzin zarówno seminariów 3-letnich męskich i żeńskich⁶, jak i po zmianie planów (1909 rok)

¹ Zagadnienie powstania i funkcjonowania seminariów nauczycielskich w Galicji omawiają w swoich pracach C. Majorek, A. Meissner. Por. C. Majorek, *Galicyjskie szkolnictwo pedagogiczne w latach 1775–1871*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 3; tenże, *System kształcenia nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby autonomicznej (1871–1914)*, Wrocław 1971; A. Meissner, *Kształcenie nauczycieli w Środkowej Galicji 1871–1914*, Rzeszów 1974; tenże, *Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20, Rzeszów 1999; tenże, *Seminaria nauczycielskie*, w: *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, T. V, R–St, Warszawa 2006, s. 697–700.

² Por. A. Meissner, J. Meissner-Łozińska, *Szkice z dziejów myśli pedagogicznej w zaborze austriackim 1772–1918*, Lublin 2013 i w innych artykuły A. Meissnera.

³ Prywatne seminaria działały: Brzeżany, Czortków, Kęty, Kraków, Krosno, Lwów, Przemyśl, Rzeszów, Rudnik, Sambor, Sokal, Stanisławów, Stary Sącz, Tarnopol, Tarnów, Zaleszczyki. Por. A. Meissner, *Seminaria nauczycielskie*, w: *Encyklopedia Pedagogiczna*, T. V, R–St, Warszawa 2006, s. 700.

⁴ Problem kształcenia pedagogicznego można przedstawić analizując plany nauczania, podręczniki oraz wykazy tematów prac pisemnych i maturalnych, a także oceniając dorobek pedagogiczny wykładowców tych instytucji.

⁵ Por. np. *Sprawozdania dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie za rok szkolny 1903*, Kraków 1903, s. 47.

⁶ W 3-letnich męskich liczba godzin przeznaczonych na przedmioty pedagogiczne – 17 godz., a w seminariach żeńskich – 16 godz., następnie w siatkach

widnieje jedynie zapis „pedagogika z ćwiczeniami praktycznymi”⁷. Najwięcej jednak godzin przypadało na naukę przedmiotów pedagogicznych na IV kursie (8 lub 9 godzin). Gdy zsumujemy godziny przeznaczone na realizację pedagogiki na kursie IV, to okazuje się, że stanowiły one 34,44% czasu przeznaczonego na wszystkie przedmioty.

W prezentowanym artykule analizie zostaną poddane źródła dotyczące państwowych seminariów Krakowa, tj. żeńskiego i męskiego. W rozważaniach zwracam uwagę na następujące zagadnienia: wykładowcy przedmiotów pedagogicznych, treści nauczania przedmiotów pedagogicznych, podręczniki do przedmiotów pedagogicznych oraz tematy prac pisemnych i egzaminów dojrzałości. Najważniejszymi źródłami wykorzystanymi dla potrzeb niniejszych rozważań stały się sprawozdania dyrektorów seminariów i podręczniki do nauczania przedmiotów pedagogicznych⁸. Okazuje się, że dopiero sprawozdania dyrektorów seminarium dają szczegółowy ogląd jakie konkretne treści były realizowane w bloku „kształcenie pedagogiczne”, tematy egzaminów maturalnych, jak też podręczniki zarówno te, które były zatwierdzane do użytku szkolnego, jak i te, które znajdowały się w bibliotekach seminarium nauczycielskich. Ponadto w sprawozdaniach w opisie przedmiotów pedagogicznych, znajdujemy niekiedy wykaz zalecanych lektur z zakresu pedagogiki przeznaczonych do dalszego studiowania.

1. Wykładowcy – kilka uwag o nauczycielach przedmiotów pedagogicznych

Ustalenie listy wykładowców tego przedmiotu dla danej placówki może nastęrczać wiele problemów, bowiem często byli oni

godzin z 1890 roku w 4-letnich seminariach męskich – 14 godz. i w planach z 1886 roku w seminariach żeńskich – 16 godz., a po zmianie z 1909 roku – 15 godz. w seminariach żeńskich, 14 godz. w seminariach męskich.

⁷ Siatki godzin, por. A. Meissner. *Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli*, dz. cyt., s. 193–197.

⁸ Doskonałymi źródłami zawierającymi informacje na ten temat jest *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim za rok 1870–1914*, Lwów oraz czasopismo „Szkoła”, a także inne czasopisma, z którymi współpracowali nauczyciele seminariów, np. „Muzeum”.

przenoszeni z jednej placówki do innej. Jako przykład można wymienić Szymona Matusiaka, który najpierw pracował w seminariach w Krakowie, a następnie w roku 1899 został przeniesiony do Krosna. Podobnie inni pedagodzy, np. Władysław Seredyński, związany najpierw z Seminarium Nauczycielskim Żeńskim w Krakowie, później uczył w Tarnowie; Andrzej Nizioł, który był dyrektorem Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Krakowie przez 11 lat, a następnie został dyrektorem w seminarium w Rzeszowie; Roman Vimpeller, który pełnił funkcję dyrektora Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie przez 15 lat, później zaś w Rzeszowie; Wincenty Jabłoński, dyrektor Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego (przez 10 lat) następnie zasilili grono dyrektorów Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Krakowie. Nie inaczej było z ostatnim dyrektorem Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w tym okresie (do 1914 roku), tj. Józefem Dobrowolskim, pedagogiem w Krakowie, który pracował także w Starym Sączu, czy Antonim Kaweckim, dyrektorem Seminarium Nauczycielskiego Męskiego, który później uczył w Seminarium Nauczycielskim Żeńskim we Lwowie.

Wymieniam dyrektorów tych instytucji, gdyż ze sprawozdań wynika, że przedmiotów pedagogicznych nauczali zazwyczaj dyrektorzy seminariów nauczycielskich lub zastępcy. W wyjątkowych sytuacjach przedmioty te powierzano na krótko starszym nauczycielom⁹. Trzeba jednak zaznaczyć, że gdy przeanalizujemy biografie dyrektorów tych placówek, a zwłaszcza ich przygotowanie i doświadczenie pedagogiczne, to można odnieść wrażenie, że nie zawsze byli przygotowani do wykładania teoretycznych zagadnień pedagogicznych, bowiem nauczali innych przedmiotów. Natomiast zobowiązani byli do dozoru nad praktyką pedagogiczną w tzw. szkole ćwiczeń¹⁰.

Z ustaleń Andrzeja Meissnera wynika, że w omawianym okresie w państwowych seminariach nauczycielskich pracowało 57 dyrektorów. Jego zdaniem nie wszyscy odegrali ważną rolę w życiu seminariów

⁹ Przykładowo, Piotr Prysak (Seminarium Nauczycielskie Żeńskie w Krakowie) uczył pedagogiki, ale oprócz tego geografii i historii naturalnej, podobnie Józef Gebhardt, pedagogiki na II i II kursie uczył Stanisław Kannenberg, nauczyciel geografii i historii.

¹⁰ Dyrektorzy seminariów brali udział w hospitacji lekcji i tzw. konferencjach, które dzieliły się na: sprawozdawcze, informacyjne i krytyczne.

nauczycielskich¹¹. Kto należał do grona dyrektorów, zastępów dyrektorów oraz nauczycieli państwowych seminariów Krakowa? W seminarium męskim byli to: Andrzej Józefczyk (uczył psychologii, pedagogii, dydaktyki i prowadził ćwiczenia praktyczne¹²), Stanisław Twaróg (inspektor szkół ludowych, nauczyciel przedmiotów matematyczno-przyrodniczych i nauki gospodarstwa z zasadami higieny), Wincenty Jabłoński (botanik i etymolog), Ludwik Zgórek, były nauczyciel szkoły rolniczej w Czernichowie (uczył matematyki, historii naturalnej i fizyki), Andrzej Nizioł (uczył historii pedagogiki, kierował ćwiczeniami praktycznymi), Medard Antoni Kawecki (egzaminował z matematyki i fizyki), ks. Józef Bielenin (profesor religii), Franciszek Pawłowski (wykładał j. polski i pedagogikę) i ks. Stanisław Zegarliński (nauczał etyki chrześcijańskiej). W seminarium żeńskim byli to: Wincenty Jabłoński (uczył psychologii, pedagogiki, dydaktyki i historii naturalnej)¹³, Władysław Seredyński (uczył języka polskiego i geografii)¹⁴, Julian Zgorzalewicz (dr filozofii, uczył matematyki), Roman Vimpeller (wykładał historię pedagogiki i ustawodawstwo szkolne) i Józef Dobrowolski (nauczał języka niemieckiego i historii powszechnej)¹⁵.

W dotychczasowej historiografii znacznie więcej miejsca poświęcono nauczycielom seminariów lwowskich, nie oznacza to jednak, że w okresie tym na wyższym poziomie był zespół nauczycielski seminariów lwowskich w porównaniu do krakowskich. Po dogłębnej analizie źródeł można przychylić się tylko częściowo do takiej tezy i tylko jeśli chodzi o zespół dyrekcji, bowiem w Krakowie było mniej zasłużonych dyrektorów dla nauk o wychowaniu aniżeli we Lwowie, gdzie działali bracia Bolesław i Mieczysław Baranowscy, Antoni Łuczkiwicz, czy Zygmunt Sawczyński. Natomiast jeśli chodzi o cały zespół nauczycieli, to w gronie nauczających w Krakowie było

¹¹ Por. A. Meissner, *Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli*, dz. cyt., s. 96.

¹² *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Męskiego za czas od 1871–1875 roku*, Kraków 1875, s. 28.

¹³ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie za czas od r. 1872 do 1875*, Kraków 1875, s. 17.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Przy nazwiskach podaję przedmioty, które nauczali w seminariach, jak i wcześniej w innych placówkach.

wiele zasłużonych osób, takich jak: Anastazja Dzieduszycka¹⁶, Maria Schilling¹⁷, czy Stefania Tatarówna, dr filologii polskiej, zasłużona działaczka oświatowa, która wspólnie z Jadwigą Petrażycką-Tomicką podejmowała wiele cennych inicjatyw oświatowych, Maria Estricherówna, dr filologii i autorka prac historycznych, a także Antonina Machczyńska, która w początkowym okresie funkcjonowania seminarium żeńskiego była nauczycielką szkoły ćwiczeń¹⁸. Z kolei w gronie seminarium męskiego byli: dr Odo Bujwid, który uczył higieny, Józef Trietiak – prof. UJ, Henryk Jordan, Mikołaj Rudnicki – prof. UJ po 1919 roku, Antoni Mikulski, Kazimierz Grabowski – doc. UJ, Eugeniusz Piasecki, Józef Spilman – doc. higieny UJ¹⁹.

Istotnym kryterium charakterystyki grona nauczycieli tych instytucji jest ich wkład w rozwój nauk pedagogicznych. Do autorów publikacji pedagogicznych samodzielnych należał: Andrzej Józefczyk, Władysław Seredyński, Szymon Matusiak, Józef Bielenin²⁰. Ponadto dokonywali oni tłumaczeń głównie niemieckich prac, a także publikowali teksty pedagogiczne w sprawozdaniach dyrektorów.

Jednym z ważnych wyznaczników mówiących o aktywności nauczycieli w obszarze nauk o wychowaniu była przynależność do towarzystw naukowych i współpraca z czasopismami. Jak w tym zakresie przedstawiała się aktywność wykładowców państwowych seminariów Krakowa? Przede wszystkim uczestniczyli w pracach Towarzystwa Pedagogicznego, a głównie w pracach oddziału Kra-

¹⁶ Więcej na temat A. Dzieduszyckiej por. J. Falkowska, *Przeciw marzycielstwu. działalność edukacyjna Anastazji z Jełowickich Dzieduszyckiej (1842–1890)*, Toruń 2014.

¹⁷ Uzyskała patent na nauczycielkę ogródków dziecięcych w Kufsteinie u dra Hörfartera.

¹⁸ Por. *O edukacji pedagogicznej kobiet: Antoniny Machczyńskiej myśl pedeutologiczna*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2015, R. 58, nr 1–2, s. 7–23; C.K. *Seminarium Nauczycielskie Męskie w Krakowie 1871–1891*, oprac. A. Żukowski, w: C.K. *Seminaria Nauczycielskie Męskie i żeńskie Królestwa Galicji i Wielkiego Księstwa Krakowskiego w okresie 1871–1896*, Lwów 1897, s. 283.

¹⁹ Dane podaję korzystając ze sprawozdań.

²⁰ Ze Lwowem związani byli: Zygmunt Sawczyński, Kazimierz Króliński, Kazimierz Twardowski, Mieczysław Baranowski, Franciszek Majchrowicz, Antoni Łuczkiwicz, Franciszek Bizoń, Maria Bielska. Już tylko z tego zestawienia wynika, że liczba autorów prac pedagogicznych była większa we Lwowie, aniżeli w Krakowie.

kowskiego, którego twórcą i pierwszym prezesem był A. Józefczyk, a następnie Wincenty Jabłoński i Andrzej Nizioł, a także Piotr Prysak. To oni zostali zaliczeni w poczet zasłużonych członków Oddziału Krakowskiego²¹. Aktywnym członkiem Towarzystwa pedagogicznego był także Julian Zgorzalewicz²².

Wielu krakowskich pedagogów popularyzowało wyniki swoich badań w zakresie pedagogiki na łamach „Szkoły”, „Czasopisma Pedagogicznego” i „Muzeum”²³. Ponadto W. Jabłoński i W. Seredyński byli członkami Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i jego Komisji. Trzeba też zaznaczyć, że wielu nauczycieli seminariów było aktywnych w administracji oświatowej, gdyż byli członkami komisji egzaminacyjnych dla nauczycieli szkół ludowych i wydziałowych, członkami rad szkolnych okręgowych oraz pełnili funkcje inspektorów i wizytatorów szkolnych.

2. Treści nauczania przedmiotów pedagogicznych

Jak powszechnie wiadomo, proces nauczania realizowano według planów wydawanych przez c.k. Ministerstwo Wyznań i Oświecenia w Wiedniu. Treści pedagogiczne nieco różniły się na kolejnych kursach, przy czym przedmioty pedagogiczne zaczynały od kursu II.

Przykładowo, w Seminarium Nauczycielskim Żeńskim w Krakowie zgodnie z planem z roku 1886 realizowano 2 godziny pedagogiki tygodniowo na II kursie, na III kursie 3 godziny w I półroczu, a 2 godziny w II półroczu, oraz 2 godziny na IV kursie. Z wykazów zawartych w sprawozdaniach wynika, że na edukację pedagogiczną przeznaczano 9 godzin lekcyjnych²⁴. Według sprawozdania za czasów, gdy dyrektorem był W. Seredyński (1872–1875) plan

²¹ *Księga Jubileuszowa Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, 1868–1908*, Lwów 1909, s. 123.

²² *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie za czas od r. 1872 do 1875*, Kraków 1975, s. 17.

²³ Przykładowo byli to: J. Dobrowolski, A. Józefczyk, M. Kawecki, W. Seredyński, R. Vimpeller. Por. także, *Spis przedmiotów zawartych w XXV rocznikach „Szkoły”*, ułożył i uporządkował Michał Frąckiewicz, Lwów 1894.

²⁴ Z seminarium tym związani byli wykładowcy: Władysław Seredyński, Szymon Matusiak.

nauczania przedstawiał się następująco: kurs I – Psychologia: 2 godz. (temat wykładów obejmował: Zwięzły zarys objawów czynności duszy); kurs II – Pedagogia: 3 godz. (tematy: Cel, środki, zasady i sposoby wychowania, wychowanie fizyczne, kształcenie poznania uczuć i woli oparte na psychologicznych wiadomościach); kurs III – Dydaktyka: 5 godz. (treści: Logika praktyczna jako wstęp do dydaktyki; Dydaktyka ogólna: zasady środki, sposoby i metody nauczania; Nauczyciel; Szkoła; Metodyka nauki czytania oparta na elementarzach i na środkach pomocniczych wraz z nauką poglądu; Metodyka nauki rachunków).

Na II kursie Seminarium Nauczycielskim Żeńskim pedagogika wykładana była 2 godz. tygodniowo i obejmowała następujące treści: Pedagogika na podstawie psychologii – kształcenie poznania, uczuć, woli, cel, środki, zasady i metody wychowania; Wychowanie dzieci pod względem umysłowym upośledzonych, jak też dzieci zaniedbanych²⁵. Na kursie III w I półroczu zajęcia trwały 3 godz. tygodniowo (pedagogika i dydaktyka) i dotyczyły treści: Dydaktyka ogólna, zwłaszcza najpotrzebniejsze i najważniejsze stosunki logiczne wyprowadzone z przykładów; Przedmioty i plany nauki, metoda nauki, zwłaszcza tok, forma, ton i środki nauki; Zasady nauki wychowawczej; nauczycielka i szkoła. W II półroczu zajęcia pedagogiczne trwały 2 godz. tygodniowo, a były to: Metodyka szczegółowa wszystkich przedmiotów nauki na podstawie *Elementarza*; Najważniejsze środki nauki i zapoznanie kandydatek z najważniejszymi dziełami metodycznymi; Plany naukowe²⁶. Na IV kursie pedagogika realizowana była przez 2 godz. tygodniowo i składała się nań: Historia wychowania i nauczania; Najważniejsze szczegóły z dziejów wychowania i nauczania oparte na biografiiach i działalności najważniejszych pedagogów; Wiadomości o stopniowym rozwijaniu się szkół i postępkach w sposobach wychowania z uwzględnieniem historycznego rozwoju austriackich szkół ludowych; Powtórzenie pedagogiki i dydaktyki; Ustawy szkolne krajowe i państwowe, plany nauki, regulamin szkół, statut nauki dopełniającej; Metodyka specjalna wszystkich przedmiotów nauki w szkole ludowej na podstawie obowiązujących

²⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie za rok szkolny 1903*, Kraków 1903, s. 38.

²⁶ Tamże, s. 40–41.

planów nauki i książek używanych w szkołach ludowych pospolitych²⁷. W części opisującej praktykę kształcenia pedagogicznego stwierdzano: „Na wszystkich stopniach nauki lektura domowa, zwłaszcza obznajomienie należyte kandydatek z książkami do nauki w szkole ludowej, używanymi, jak też i do nauki uzupełniającej również z najcelniejszymi dziełami z zakresu pedagogiki, dydaktyki ogólnej i specjalnej, również z książkami dla młodzieży do czytania służącymi. Ponadto zwiedzanie szkół”²⁸.

Jak wcześniej wspomniano, treści pedagogiczne realizowane były także na kursie freblowskim i przeznaczano na nie 3 godz. tygodniowo. I tak, pod nazwą Pedagogika w Seminarium Nauczycielskim Żeńskim w Krakowie były następujące treści: „Najważniejsze szczegóły o wychowaniu fizycznym i o rozwoju umysłowym, również i środki do tego służące. Znaczenie ogródka freblowskiego w wychowaniu, jego stosunek do domu rodzicielskiego i do szkoły, środki wychowawcze, mające zastosowanie w ogródku freblowskim. Cel ogródków freblowskich, obowiązki ogrodniczki, urządzenie ogródków i ich historia”²⁹. Można tylko na tym przykładzie stwierdzić, że były to treści z zakresu: teorii wychowania, psychologii rozwojowej, historii wychowania przedszkolnego i pedeutologii.

A jak przedstawiało się nauczanie interesujących nas przedmiotów w Seminarium Nauczycielskim Męskim w Krakowie? Otóż w sprawozdaniach zapisano następujące przedmioty: Pedagogika i dydaktyka – w tym antropologia 3 godz. tygodniowo, pedagogika 3 godz. i dydaktyka 3 godz.³⁰. Następnie jednak dokonano zmian w planie nauczania, które polegały na tym, że usunięto antropologię i logikę jako przedmioty samodzielne, a wprowadzono pedagogikę od początku edukacji, poprzedzoną elementami psychologii, oraz dydaktykę opartą na najpotrzebniejszych wiadomościach z logiki, a także specjalną metodykę i historię pedagogiki wraz ze znajomością ustaw i najważniejszych przepisów szkolnych. W latach 1871–1875

²⁷ Tamże, s. 43.

²⁸ Tamże, s. 44.

²⁹ Tamże, s. 47.

³⁰ A. Żukowski, *C.K. Seminarium Nauczycielskie Męskie w Krakowie 1871–1896*, w: *C.K. Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskie Męskiego za rok szkolny 1897*, Lwów 1897, s. 365 i odb., *C.K. Seminarium Nauczycielskie Męskie w Krakowie 1871–1891*, Lwów 1897 s. 7.

w planach Seminarium Nauczycielskiego Męskiego występuje wśród przedmiotów na I kursie: Psychologia – znajomość objawów duszy (3 godz.); na II kursie: Pedagogika (3 godz.) – cel i środki wychowania, wychowanie fizyczne, powtórzenie potrzebnych wiadomości psychologicznych celem poznania środków do kształcenia, poznania, uczuć i woli, w szczególności w zastosowaniu do szkoły. Na III kursie: Dydaktyka – powtórzenie psychologii i pedagogiki celem wykazania związku z dydaktyką, praktyczna logika jak wstęp do dydaktyki, zasady ogólnej dydaktyki, metody nauczania, nauczyciel: środki utrzymania karności, metodyka specjalna, a szczególnie metodyka odnosząc się do książek szkolnych i książek uznanych za najlepsze, historia pedagogiki: ustawy i najważniejsze rozporządzenia szkolne³¹.

Z zestawień tych wynika, że w seminarium męskim Krakowa treści realizowane na zajęciach z nauk pedagogicznych były nieco inne od tych wykładanych w seminarium żeńskim. Dodać należy, że za nauczanie przedmiotów pedagogicznych odpowiedzialni byli m.in. Andrzej Józefczyk, mianowany pierwszym jego dyrektorem i wspomniany już Sz. Matusiak³². A. Józefczyk wykładał pedagogikę, dydaktykę, i antropologię oraz kierował ćwiczeniami praktycznymi³³. Kolejny wykładowca to Andrzej Nizioł, który nauczał historii pedagogiki i był odpowiedzialny za praktyki pedagogiczne³⁴.

3. Podręczniki do przedmiotów pedagogicznych

Analizując kwestię środków dydaktycznych służących przekazywaniu wiedzy pedagogicznej można wymienić kilka kategorii publikacji wykorzystywanych w seminariach nauczycielskich. Były to: tłumaczenia z języków obcych, podręczniki autorskie oraz poradniki i przewodniki, a także repetytoria przedegzaminacyjne.

³¹ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Męskiego za czas od 1871–1875 roku*, Kraków 1875, s. 29, 31, 32.

³² A. Żukowski, *C.K. Seminarium Nauczycielskie Męskie w Krakowie 1871–1891*, s. 10, 16.

³³ A. Żukowski, *C.K. Seminarium Nauczycielskie Męskie i Żeńskie Królestwa Galicji I Wielkiego Księstwa Krakowskiego w okresie 1871–1896*, Lwów 1897, s. 368.

³⁴ A. Żukowski, *C.K. Seminarium Nauczycielskie Męskie w Krakowie 1871–1891*, s. 44.

Wśród podręczników do przedmiotów pedagogicznych były takie, które obejmowały wiedzę z pedagogiki, dydaktyki z logiką, a także historię pedagogiki, elementy psychologii i antropologię. Jednak po pewnym czasie ustalono zasadę, że treści z pedagogiki wykładano z elementami psychologii, a dydaktykę z logiką³⁵.

Jak już wspomniano, w początkowym okresie funkcjonowania seminariów nauczycielskich posługiwano się często przekładami prac obcych, głównie z języka niemieckiego³⁶, natomiast od lat osiemnastych na rynku wydawniczym pojawiły się opracowania autorstwa nauczycieli związanych z seminariami. Dotyczyło to głównie podręczników pedagogiki i dydaktyki. Lepsza sytuacja była, jeśli chodzi o podręczniki, w zakresie historii pedagogiki. Tu niemalże od początku istnienia dostępne były opracowanie A. Łuczkiewicz, a później podręcznik F. Majchrowicza. wśród podręczników wymienianych w sprawozdaniach są publikacje następujących autorów z zakresu pedagogiki i dydaktyki: M. Baranowskiego, Sz. Matusiaka, K. Królińskiego, W. Seredyńskiego, K. Twardowskiego³⁷.

Z kolei autorami podręczników i opracowań do historii wychowania byli: ks. J. Bielenin, ks. W. Gadowski, A. Łuczkiewicz,

³⁵ Więcej na temat podręczników do dydaktyki por. W. Szulakiewicz, *Polskie podręczniki do dydaktyki w Galicji w latach 1860–1914*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, T. 6, *Nauczyciele galicyjscy*, pod red. A. Meissnera, Rzeszów 1996, s. 59–77.

³⁶ Między innymi tłumaczeń dokonał: W. Seredyński (*G.A. Lindner, Zarys logiki i dydaktyki ogólnej*, 1880, i *Ogólne zasady wychowania dla użytku seminariów*, 1882) i Z. Sawczyński (*L. Kellner, Pedagogika w urywkach obejmująca sprawę szkoły początkowej i wychowania domowego*, Kraków 1872).

³⁷ M. Baranowski, *Pedagogika i dydaktyka do użytku nauczycieli szkół ludowych i seminariów nauczycielskich*, Lwów 1888; wyd. 3 znacznie rozszerzone i uzupełnione zarysem psychologii wychowawczej – Lwów 1895, wyd. 4 – Lwów 1896; tenże, *Pedagogika do użytku seminariów nauczycielskich i nauczycieli szkół ludowych*, wyd. 5, Kraków 1902, wyd. 12 – Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź 1925; tenże, *Dydaktyka*, wyd. 3, 1895, wyd. 10 – Warszawa 1926; K. Króliński, *Pedagogika. Repetytorium przedegzaminowe*, Lwów 1907; tenże, *Dydaktyka wraz z ogólnymi zasadami logiki. Repetytorium przedegzaminowe*, Lwów 1907; Sz. Matusiak, *Wiadomości z pedagogiki i dydaktyki*, Lwów 1910, wyd. 4 – Lwów 1921; W. Seredyński, *Pedagogia polska w zarysie*, Lwów 1868; tenże, *Ogólne zasady wychowania dla użytku seminariów nauczycielskich polskich na podstawie G.A. Lindnera*, Wiedeń 1882; tenże, *Zasady logiki i dydaktyki ogólnej dla użytku seminariów nauczycielskich polskich*, Wiedeń 1880; K. Twardowski, *Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki do użytku w seminariach nauczycielskich i w nauce prywatnej*, Lwów 1901.

F. Majchrowicz, W. Seredyński³⁸. Wykaz podręczników i opracowań pomocniczych znajdujemy także w sprawozdaniach dyrekcji poszczególnych seminariów, wśród zalecanych opracowań. Dla przykładu podajemy rejestr prac wymaganych w Seminarium Nauczycielskim Żeńskim. W zakresie pedagogiki i dydaktyki były to przede wszystkim podręczniki autorstwa M. Baranowskiego, a od 1902 roku też K. Twardowskiego. Ponadto zalecano publikacje z zakresu ustawodawstwa szkolnego: Bolesława Baranowskiego *Zbiór ustaw krajowych* (Lwów 1895)³⁹ i Konstantego Pierożyńskiego *Ustawy i rozporządzenia w zakresie szkół ludowych*⁴⁰. Do nauczania historii wychowania służyły publikacje, które wyszły spod pióra wspomnianych już autorów: A. Łuczkiwicz i F. Majchrowicza.

W pewnym sensie problem wydawnictw wykorzystywanych w seminariach oddaje wykaz zbiorów bibliotek tych instytucji. Dla przykładu, podajemy rejestr książek biblioteki Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Krakowie. Były wśród nich wydawnictwa m.in.: A. Józefczyka (*Listy pedagogiczne*), E. Estkowskiego (*Pisma pedagogiczne*), J. Śniadeckiego (*O fizycznym wychowaniu dzieci*). Wykorzystywano także czasopisma pedagogiczne nie tylko polskie, ale i niemieckie. Wśród nich dostępne były w zbiorach bibliotecznych „Szkola”, „Volkschule” i inne. Zalecano sporo lektur

³⁸ J. Bielenin, *Szkoły i wychowanie w Polsce do końca XVIII wieku. Praca dla użytku uczniów i uczeni seminarijnych oraz kursów wydziałowych*, w: *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Męskiego Seminarium Nauczycielskiego w Krakowie za lata szkolne 1907/8–1909/1910*, Kraków 1910 i odb. 1917; Ks. W. Gadowski, *Z historii pedagogik (Czasy od początku chrześcijaństwa do końca średniowiecza)*, odb. z „Przeglądu Powszechnego”, Kraków 1889; A. Łuczkiwicz, *Szkolnictwo na podstawie historycznego rozwoju i zasad wychowania podług planu przepisane dla seminariów nauczycielskich*, Lwów 1872; F. Majchrowicz, *Historia pedagogiki dla użytku*, Drohobycz 1901, wyd. 2, Lwów 1907, wyd. 5 Warszawa 1924, W. Seredyński, *Rys dziejów wychowania w biografjach i szkicach ze szczególnym uwzględnieniem szkół ludowej w Austrii i Polsce dla użytku seminariów nauczycielskich polskich*, Tarnów 1891. Ponadto w omawianym okresie opublikowano: M. Bielskiej, *Historię pedagogiki*, Lwów 1890 i F. Bizonia, *Historię wychowania ze źródeł czerpaną*, Lwów 1913.

³⁹ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie za rok szkolny 1903*, Kraków 1903, s. 56.

⁴⁰ K. Pierożyński, *Ustawy i rozporządzenia w zakresie szkół ludowych*, Lwów 1904.

w języku niemieckim⁴¹. Z kolei w zbiorach bibliotecznych Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego znajdowały się publikacje: W. Seredyńskiego *Pedagogia polska w zarysie*, S. Sobieskiego *Zasady wychowania i nauki*, H. Goldammer *Ogródek dziecięcy*, A. Łuczkiwicz *Szkolnictwo na podstawie historycznego rozwoju i zasad wychowania*, G. Piramowicza *Powinności nauczyciela*, H. Wernica *Nauka o rzeczach*, S. Zarańskiego *Zarys dziejów nauki czytania*, F. Hermanna *Sposób postępowania przy nauce poglądu w obrazkach*, P. Wandasiewicza *Nauczyciel, czyli sposób nauczania dzieci*. Poza tym w bibliotekach były niemieckie prace z logiki, psychologii, dydaktyki⁴². Czasopismem obecnym niemal we wszystkich bibliotekach seminariów była „Szkoła”.

Niewątpliwie obraz kształcenia w zakresie pedagogiki oddają treści zawarte we wspomnianych podręcznikach⁴³. Spójrzmy na zalecane podręczniki, czyli opracowania autorstwa M. Baranowskiego. Ogólnie można powiedzieć, że podręcznik tego autora zawierał treści z teorii wychowania, psychologii rozwojowej i wychowawczej, pedeutologii, ale były też w nim elementy pedagogiki specjalnej. Mowa jest w nim także o instytucjach edukacyjnych i ich prawnych podstawach funkcjonowania. Jedną z ważnych lektur wpisanych w tym podręczniku były najnowsze tłumaczenia dzieł obcych, np. prace F.W. Foerстера.

Aby dokładniej poznać treści zawarte w podręczniku Baranowskiego, odnieśmy się do dwóch kwestii szczegółowych. Mam na myśli zagadnienie środków wychowania i zjawisko uczuć. Wachlarz zaproponowanych środków jest niezwykle bogaty, są to: zezwolenie i odmowa, rozkaz i zakaz, rady i przestrogi, polecenia i zadania, nagrody i kary, pouczenie, przykład i lektura.

Przechodząc do kwestii uczuć, Baranowski dzieli je na ogólne i szczegółowe. Wymienia także uczucia zmysłowe, estetyczne, intelektualne, moralne, religijne oraz mówi o sumieniu, ambicji i afektach. Uczucia ogólne dotyczą: 1. pracy, siły, nieudolności, znużenia, wyczerpania i wypoczynku; 2. rozrywki i nudów; 3. oczekiwania

⁴¹ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Męskiego za czas od 1871–1875 roku*, Kraków 1875, s. 35–36.

⁴² Tamże, s. 36–45.

⁴³ Por. W. Szulakiewicz, *Polskie podręczniki do dydaktyki w Galicji w latach 1860–1914*, dz. cyt., s. 59–77.

i niecierpliwości; 4. nadziei i obawy; 5. powodzenia i niepowodzenia. Wśród uczuć szczegółowych wymienia on uczucie: piękna, prawdy, dobra, własnego i obcego ja. Ponadto autor podaje wskazówki, jak je rozwijać.

Sygnalizując kwestie treści podręczników historii wychowania, a mowa o wydawnictwach autorstwa F. Majchrowicza i krakowskich autorów: J. Bielenina, W. Seredyńskiego, należy stwierdzić, że ukazują one przede wszystkim dzieje instytucji edukacyjnych, czyli problemy szkoły narodowej – jak powiedziałby Bielenin. W opracowaniach podawany był również wykaz lektur z dziejów wychowania. W tym kontekście interesujący jest zapis: „podręczniki godne polecenia”.

4. Pedagogika jako przedmiot prac pisemnych domowych i egzaminów dojrzałości

Zakres i problematykę treści pedagogicznych w edukacji nauczycieli oddają także tematy maturalne z przedmiotu pedagogika oraz tematy prac domowych i szkolnych (chodzi o prace pisemne). Ich wykaz znajdujemy w sprawozdaniach dyrektorów seminariów⁴⁴.

Oto przykłady tematów zadań domowych i pytań maturalnych w Seminarium Nauczycielskim Żeńskim w Krakowie, którego dyrektorem był Roman Vimpeller. W sprawozdaniu z roku 1903 odnajdujemy następujące tematy:

- 1) Dla uczennic: Jak nauczycielka ma postępować, aby dzieci mniej zdolne zachęcić do nauki?
- 2) Dla prywatystek: 1. O kształceniu pamięci, 2. Zasługi Konarskiego około podniesienia oświaty w Polsce⁴⁵.

Z kolei w roku 1909/1910 roku uczniowie odpowiadali na następujące pytania:

- 1) Dla uczennic: 1. Co należy rozumieć przez szkołę macierzyńską zalecaną przez Komeńskiego i Pestalozziego; 2. Przepisy dotyczące uczęszczania do szkoły.

⁴⁴ Jedynie za czasów, gdy dyrektorem był ks. J. Bielenin, brakuje dokładnych opisów zakresów treści pedagogicznych, natomiast zwraca się uwagę na sprawy wychowawcze i instytucje wychowawcze.

⁴⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie za rok szkolny 1903*, Kraków 1903, s. 54.

2) Dla prywatystek: 1. Znaczenie fantazji przy nauczaniu; 2. Jaki typ szkoły jest najodpowiedniejszy dla wsi i dlaczego?⁴⁶.

Interesująco, bo w postaciach też sformułowane były tematy prac domowych i szkolnych w roku 1910 roku: 1. Skromność jest ozdobą młodzieży; 2. Prostota a prostactwo; 3. Uczucia sympatyczne i ich kształcenie; 4. Zasługi Jana Zamojskiego około podniesienia oświaty i piśmiennictwa w Polsce; 5. Grzegorz Piramowicz jak sekretarz Komisji Edukacji Narodowej; 6. W jaki sposób nauczycielka ożywi naukę i uczyni ją przyjemną; 7. Wychowanie w Polsce za Stanisława Augusta⁴⁷. Natomiast w sprawozdaniu dyrekcji Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego za rok szkolny 1906/1907 odnajdujemy następujące tematy prac maturalnych: 1. Jak szkoła ma kształcić uczucia estetyczne?; 2. W jaki sposób szkoła wpływa na wyrobienie charakteru?⁴⁸.

W okresie zarządzania seminarium przez J. Dobrowolskiego, czyli w latach 1911–1913⁴⁹ pojawiły się tylko dwa pytania: 1. Wychowanie młodego szlachcica; 2. Nowe kierunki w nauce rysunków i ich znaczenie.

Interesująco zagadnienie tematów przedstawia się w Seminarium Nauczycielskim Męskim w 1875 roku, czyli za czasów dyrekcji A. Józefczyka: 1. Jak uchronić wychowanka od afektów i namiętności; 2. O ważności uwagi i środkach jej kształcenia; 3. Kiedy czytanie książek przyniesie nam pożytek?; 4. List do przyjaciela, w którym odpowiada, jakie go powody skłoniły do obrania sobie stanu nauczycielskiego i zbija zarzuty, które przyjaciel podnosi na niekorzyść tego stanu, a wykazuje strony jego przyjemne i korzystne; 5. Czy może się i uczeń przyczynić do dobrej sławy zakładu, do którego uczęszcza; 6. Jakim sposobem zyska nauczyciel miłość dzieci, nie tracąc powagi; 7. Wykazać, że szkoła ludowa może i powinna kształcić w dziedzinie uczuć piękną; 8. Ogólny wpływ, pod jakim wzrastają dzieci. Zatem

⁴⁶ *Sprawozdanie Dyrekcji Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego, w Krakowie za lata szkolne 1907/8, 1908/9, 1909/1910*, Kraków 1910, s. 72.

⁴⁷ *Sprawozdanie Dyrekcji Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego, w Krakowie za lata szkolne 1909/1910*, Kraków 1910, s. 67–70.

⁴⁸ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie za rok szkolny 1906/1907*, Kraków 1907, s. 46–47.

⁴⁹ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie za czas od r. 190/11 do 1913/14*, Kraków 1914, s. 52.

nie był to oddzielny zapis tematów z pedagogiki, ale w zestawie pytań i zadań w języku polskim dotyczyły pedeutologii, teorii wychowania, psychologii. Nie było pytań z historii wychowania – jak widać na przykładzie tegoż seminarium.

W latach 1896/97, gdy dyrektorem Seminarium Nauczycielskiego Męskiego był Antoni Medard Kawecki⁵⁰, uczniowie odpowiadali na pytania: 1. Na co ma zważać nauczyciel przy zadawaniu pytań, a na co przy odpowiedziach uczniów?; 2. Jakie przepisy zawiera ustawa o stosunkach prawnych stanu nauczycielskiego w tytule o karach dyscyplinarnych i wydaleniu ze służby.

Z zasygnalizowanych przykładów wynika, że w Seminarium Nauczycielskim Żeńskim było więcej tematów historycznych (tj. z dziejów historii wychowania) aniżeli w Seminarium Nauczycielskim Męskim. Ponadto zakres merytoryczny był nieco inny.

Dla porównania warto przywołać pytania egzaminacyjne zadawane w okresie międzywojennym, bowiem ich zakres tematyczny nieco się różnił od omawianego, świadcząc bez wątpienia o rozwoju nauk pedagogicznych, na co wskazuje używana terminologia. Przykładowo, w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim w Krośnie w roku 1928 tematy były następujące: Dydaktyczne wymagania przy opowiadaniu; Stosowanie nagród; Osoba nauczyciela wychowawcy⁵¹.

Uwagi końcowe

Grono pedagogiczne seminariów nauczycielskich Krakowa tworzyło wielu wybitnych i zasłużonych w dziedzinie naukowej i oświatowej wykładowców. Wśród nauczycieli przedmiotów pedagogicznych byli reprezentanci różnych dyscyplin, jeśli chodzi o wykształcenie podstawowe, począwszy od matematyki, fizyki, geografii, języka łacińskiego i greckiego, historii powszechnej, historii naturalnej (nauk przyrodniczych). Jednocześnie bardzo często byli to doświadczeni nauczyciele gimnazjów. Stopniowo podejmowali oni w swej twórczości

⁵⁰ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Męskiego*, Lwów 1897, s. 52.

⁵¹ *Sprawozdanie Dyrekcji Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krośnie*, Miejsce Piastowe 1928, s. 18.

tematy pedagogiczne – początkowo były to przekłady prac obcych, a następnie prace autorskie, w tym podręczniki. Warto podkreślić, że o wartości podręczników świadczy liczba ich wznowień oraz to, że były one wykorzystywane w kształceniu nauczycieli II Rzeczypospolitej. Ponadto wielu z grona pedagogów seminariów było autorami podręczników do nauki w szkołach ludowych i gimnazjach. To oni byli odpowiedzialni za edukację przyszłych nauczycieli. Jeśli chcielibyśmy scharakteryzować sylwetkę absolwenta seminarium, ukształtowaną w wyniku przedstawionej wcześniej edukacji pedagogicznej, to można ją opisać słowami obowiązującej definicji wychowania, zawartej w podręczniku M. Baranowskiego:

„Wychowaniem nazwać można ułożone według pewnego planu wpływanie osób dojrzałych na młode pokolenie, podejmowane w tym celu, aby to młode pokolenie wzrosło i rozwijało się na ludzi silnych i zdrowych, dobrych, uczciwych, rozsądnych i na użytecznych członków społeczeństwa, słowem, aby w nich wyrobić szlachetny charakter. Stanie się tak wtedy, gdy młode pokolenie wychowane tak będzie, aby zdobyło przymioty ducha, które zdobić powinny każdego człowieka, to jest cechy prawdziwej ludzkości, humanitarności”⁵².

BIBLIOGRAFIA

- C.K. *Seminaria Nauczycielskie Męskie i Żeńskie Królestwa Galicji i Wielkiego Księstwa Krakowskiego w okresie 1871–1896*, Drukarnia W.A. Szyjkowskiego, Lwów 1897.
- C.K. *Seminaria Nauczycielskie Męskie od roku 1871–1896*, oprac. A. Żukowski, w: *C.k. Seminaria Nauczycielskie Męskie i Żeńskie Królestwa Galicji i Wielkiego Księstwa Krakowskiego w okresie 1871–1896*, Drukarnia W.A. Szyjkowskiego, Lwów 1897, s. 361–405.
- C.K. *Seminaria Nauczycielskie Żeńskie w Krakowie od roku 1871–1896*, oprac. J. Dobrowolski, w: *C.k. Seminaria Nauczycielskie Męskie i Żeńskie Królestwa Galicji i Wielkiego Księstwa Krakowskiego w okresie 1871–1896*, Drukarnia W.A. Szyjkowskiego, Lwów 1897, s. 283–316.
- C.K. *Seminarium Nauczycielskie Męskie w Krakowie 1871–1891, na czterdziestolecie jubileusz istnienia tego zakładu naukowo-wychowawczego*, oprac. A. Żukowski, Drukarnia W.A. Szyjkowskiego, Lwów 1897.
- Księga Jubileuszowa Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, 1868–1908*, Nakładem Towarzystwa Pedagogicznego, Drukarnia Związkowa, Lwów 1909.

⁵² Por. M. Baranowski, *Pedagogika dla użytku seminarium*, dz. cyt., wyd. 10, s. 2.

- Majorek Cz., *Galicyskie szkolnictwo pedagogiczne w latach 1775–1871*, „Prze-
gląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 3.
- Majorek Cz., *System kształcenia nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby au-
tonomicznej (1871–1914)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
1971.
- Meissner A., *Kształcenie nauczycieli w Środkowej Galicji 1871–1914*, Wy-
dawnictwo WSP w Rzeszowie, Rzeszów 1974.
- Meissner A., *Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec
problemów kształcenia nauczycieli*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20, Wy-
dawnictwo WSP w Rzeszowie, Rzeszów 1999.
- Meissner A., *Seminaria nauczycielskie*, w: *Encyklopedia Pedagogiczna XXI
wieku*, T. V, R–St., Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006,
s. 697–700.
- Meissner A., Meissner-Łozińska J., *Szkice z dziejów myśli pedagogicznej
w zaborze austriackim 1772–1918*, Wyższa Szkoła Innowacji i Ekonomii
w Lublinie, Lublin 2013.
- Spis przedmiotów zawartych w XXV rocznikach „Szkoly”*, ułożył i uporząd-
kował Michał Frąckiewicz, Nakładem Towarzystwa Pedagogicznego,
Drukarnia Związkowa, Lwów 1894.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Krako-
wie za czas od 1871–1875*, Drukarnia W.L. Anczyca i Sp., Kraków 1875.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Krako-
wie za rok szkolny 1906/1907*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego,
Kraków 1907.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krako-
wie za czas od roku 1872 do 1875*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskie-
go, Kraków 1875.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krakowie
za rok szkolny 1906/1907*, Nakładem Funduszu Naukowego, Kraków 1907.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krako-
wie za rok szkolny 1909/1910*, Druk A. Koziańskiego, Kraków 1910.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Krakowie za
lata szkolne 1907/8, 1908/9, 1909/1910*, Drukarnia „Prawdy” Kraków 1910.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krako-
wie za czas od roku 1910/11 do 1913/14*, Nakładem Funduszu Naukowe-
go, Kraków 1914.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Krako-
wie za rok szkolny 1903*, Druk A. Koziańskiego, Kraków 1903.
- Sprawozdanie Dyrekcji Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego
w Krośnie*, Nakładem Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeń-
skiego w Krośnie, Miejsce Piastowe 1928.
- Szulakiewicz W., *O edukacji pedagogicznej kobiet: Antoniny Machczyńskiej
myśl pedeutologiczna*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 2015, R. 58, nr
1–2, s. 7–23.

Szulakiewicz W., *Władysław Seredyński. Studium z dziejów pedagogiki galicyjskiej*, seria: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 7, Wydawnictwo WSP w Rzeszowie, Rzeszów 1995.

Szulakiewicz W., *Polskie podręczniki do dydaktyki w Galicji w latach 1860–1914*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, T. 6, *Nauczyciele galicyjscy*, red. A. Meissner, Wydawnictwo WSP w Rzeszowie, Rzeszów 1996, s. 59–77.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Prof. dr hab. Władysława Szulakiewicz
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Nauk Pedagogicznych
Katedra Historii Myśli Pedagogicznej
jszulak@umk.pl